

DIMITRIJA DEMETER PREMA JEZIKU STARIJE HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

Josip Vončina

1.

Zagrebačke godine djetinjstva i rane mladosti protekle su Demetru u znaku dvojakoga govornog sporazumijevanja: novogrčkim jezikom u obiteljskome krugu i kajkavskim narječjem izvan toga kruga. Bilingvizam rane životne dobi¹ odrazio se na piščevo buduće jezično sazrijevanje, pa mu plodom nisu samo Demetrovi mladenački grčki stihovi² nego i kasnija otvorenost jezičnim utjecajima.

Kada se tome »adoptiranom ilircu«³ pojavi u »Danici« prvi objavljeni tekst,⁴ odražava već prevagu štokavskih dijalekatskih elemenata, koji će još brojnijima postati u Demetrovim stihovima. Pravi se izvor tim štokavizmima, dakako, ne može nalaziti u piščevu djetinstvu, nego su ih vjerojatno potakle prilike u kojima se budući pjesnik našao poslije odlaska na studij (god. 1827) i odmah nakon povratka u Zagreb: drugovanje sa štokavcima na inozemnim sveučilištima, jezično nasljedovanje narodnih pjesama i nekih pisaca starije hrvatske književnosti, utjecaj Vjekoslava Babukića i njegova kratkoga gramatičkog djela što je objavljeno u drugom godištu književnoga glasila iliraca (1836).

Demetrovo oslanjanje na jezik dubrovačkih pjesnika (pogotovu 17. st.: Gundulića, Đurđevića i dr.) već je prikazano,⁵ i to na temelju njegova

članka *Misli o ilirskom književnom jeziku*.⁶ Iz toga je nevelikog teksta izvedena cjelokupna Demetrova jezična koncepcija, kojoj bi temeljne točke bile: jezik mora pjesniku pružati sve mogućnosti da se izrazi; toj svrsi ne može služiti svagdašnji pučki govor; materinski jezik također treba učiti; novo pjesništvo ilirskog doba treba da jezični temelj nađe u djelima starih pjesnika Dubrovčana; napose (tj. neovisno o tome) valja razvijati jezik znanosti.

Budući da je Demeter važna pjesnička ličnost ilirizma i, pogotovu, da je njegova književnička riječ utjecala na sudionike obnovljenoga kazališnog života, korisno je da se njegovim jezičnim postavkama iznova pozabavimo. Zanimaju nas podjednako njihovi uzroci i posljedice. Želimo, između ostaloga, znati: je li najizrazitijim zastupnikom ideje da se treba jezično osloniti na Dubrovčane⁷ bio Demeter i prije god. 1843. (kad izlaze *Misli*...); koliko se ta ideja željela nametnuti; kakve su joj bile stvarne posljedice.

Prvi tekst u kojem je Demeter javno progovorio o tim pitanjima jest predgovor danas već raritetnim *Dramatičkim pokušanjima I*, datiran 1. rujna 1838. Iz tog se predgovora jasno vidi da je Demetra među kazališne pisce dovela nužda; valjalo se pobrinuti za repertoar ondašnjih kazališnih predstava:

U početku ni na um mi nepadè kano dramatički pjesnik svètu se ukazati; hotiah bo samo nekoliko dramah naših starih Dubrovčanah, koje se većom stranom u rukopisih nalaze izdati, budući da sam o njihovom kazalištu mnogo hvale vrèdna čitao;⁸ ali kad se, pročitavši ih nekoje, uvèrih, da pored svih njihovih pjesničkih lèpotah zahtèvanje današnje kritike ni najmanje neizpunjavaju, bih prisiljen moje sobstvene sile pokušiti.⁹

U dubrovačkome književnom krugu tražeći uzore, nije se Demeter priklonio najboljim predstavnicima, nego je nasljedovao drugorazredne pisce, o čemu sâm kaže:

Za gradju ovoga mojega poduzetja izabrah čine iz dvih dubrovačkih dramah, to jest: jedan iz »Zorislave« Ljeljevića,¹⁰ a drugi iz »Sunčanice« S. Gundulića jednoga unuka našega neumarloga pjesnika od Osmanide.¹¹

Pri kraju predgovora objasnio je pisac i svoj metrički izbor ovako:

Što se dalje metra tiče, kojega u ovih dvih dramah upotrebih, imam sljedeća sobčiti: budući da sam u mojoj parvoj drami kano što sam već spomenuo, dobar broj Ljeljevićevih redakah zadaržao, bih usiljen jednosličnosti radi u dubrovačkom metru¹² čelu dramu izdělati, premda sam uvjeren, da je ovaj metrum više za liričku nego dramatičku poeziju prikladan, i zbog eliziah većoj strani naše občine neobičan, budući da je priviknuta na nēmačko pēsničtvo, u kojem se elizije nenalaze; iz toga dakle uzroka upotrebih u mojem drugom sasma izvornom dēlu — *Karvna osveta* — onu verst redakah, u kojoj su naše narodne junačke pēsme izpēvane,¹³ i koju želim zadaržati i u slēdećih mojih dramatičkih dēlih, od kojih, ako okolnosti dopuste, izlazit će svake godine po jedan ovaj knjizi sličan svezak.¹⁴

Pisati u »dubrovačkom metru« nije značilo samo odabrati simetrični osmerac nego također tom stihu prilagođivati pojedine jezične oblike upravo onako kao što su činili pjesnici-uzori. Osmerci Demetrova djela *Ljubav i dužnost* krcati su npr. sažetim zamjениčkim oblicima *kih, mā, tvū* i sl. (Izpuniti ću tvū požudu LJD 7) i brojnim elizijama (*Sarce ti imaš tvardje od stēne* LJD 11). U tom se djelu nalaze i druge južnohrvatskom pjesništvu svojstvene jezične pojave, kao što je lokativ jd. im. na -i (Jest jedino na tom *svēti* LJD 52), glagol *rēt(i)* (U obične *rēt* ću strane LJD 7), futuru tvorbe *budem*... + infinitiv (Ako budeš još se *kriti* LJD 11), vokativ jd. *gospoje* (Tim se smiluj, o *gospoje* LJD 11) i dr.

Iako svjestan, Demetrov napor da što vjernije imitira jezik dubrovačkih pjesničkih djela nije mogao biti posve uspješan. Pogotovu to vrijeđi za početničku mu dramu-preradbu *Ljubav i dužnost*. Pisao ju je autor u čijem je izboru postojala bar jedna dijalektska komponenta koje nije bilo u Gundulićevu: kajkavska. Ona će se odraziti tako da se ostvari kakva Dubrovčanima nepoznata crta. To je npr. dubleta glasovna — *tamo || tam* (kajkavski lik):

Tam tu ranu sarce prime
 Tam mu sladki pokoj nestā.
 Tamo vidih one jasne (LJD 3)

Obćinsko Kazalište u Splitu

SVEČANA PREDSTAVA

ZA OTVORENJE

u oči blagdana Sv. Dujma
 dne 6 Svibnja 1893 na 7 1/2 sati u večer

PROGRAM:

CAREVKA udara orhestra Narodne Glasbe
 Proslav sastavo JURAJ KAPIC, govori ADAM MANDROVIĆ
 Svećana Ouvertura uglasbio VJEKOSLAV ROSENBERG-RUŽIĆ, udara orhestra
 Narodne Glasbe

Uzmir od 16 časova, sa kojim će

Dramatičko Društvo Narodnoga Zemaljskoga Kazališta u Zagrebu

pod ravnanjem

ADAMA MANDROVIĆA

prikazivati tragediju u 5 čina

TEUTA

od Dr. DIMITRIJE DEMETERA

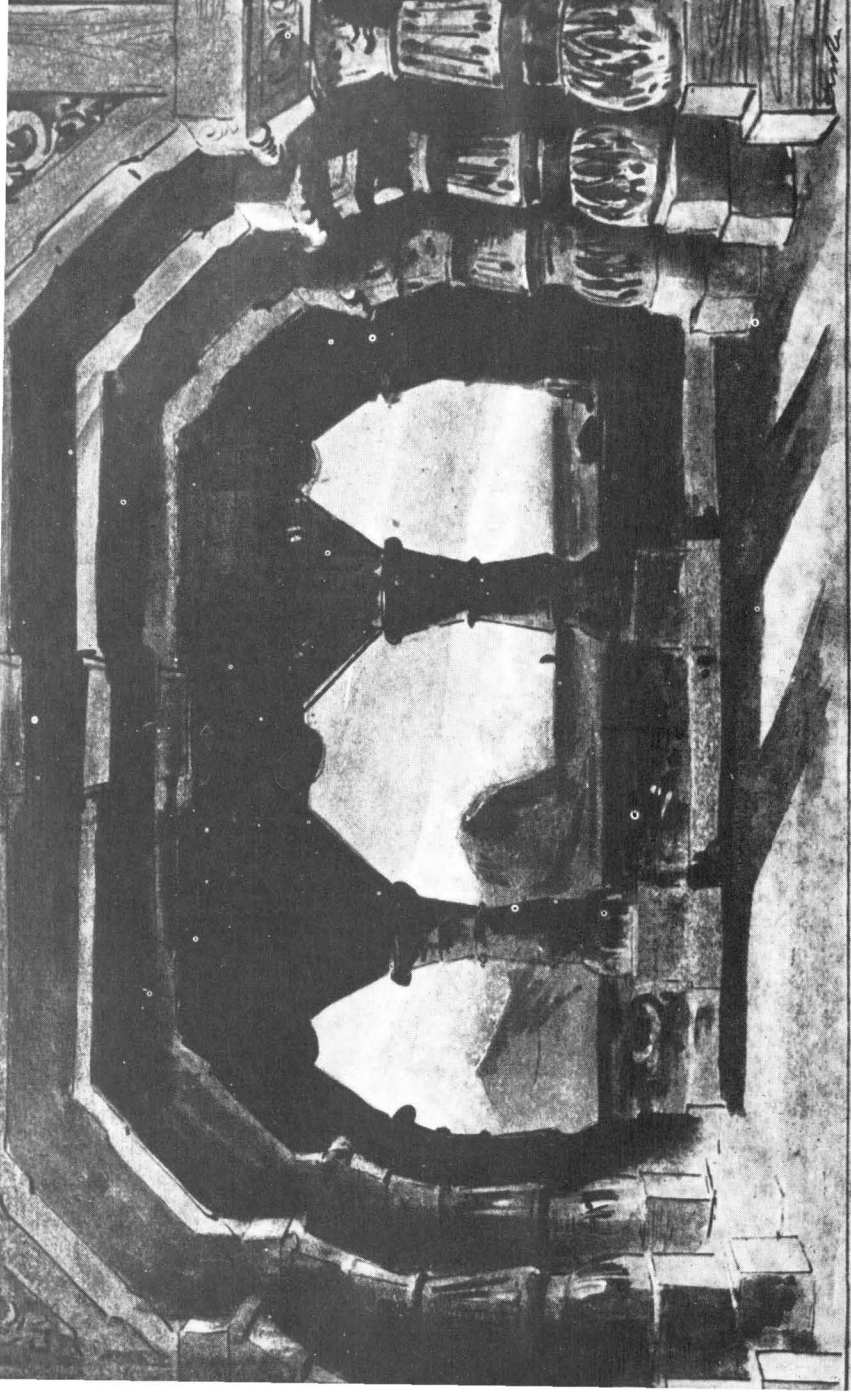
LICA:

Teuta, draga supruga kralja	Gđa. Sobujša	G. Milan
Agrona, sasma kraljica	Gđa. Sobujša	Centimal Fairto, vođa rube vojske
D. Milar, Hvaranac, poglavar kraljevog	G. Ejan	na prve osavle Rimljan na lirijs <i>Prodanerich D.</i>
br. d. rija a poslije kralj kralja	G. Sarp	Karje, njegov protivnik
Radovan, br. kraljeva	G. Sarp	G. Kander
Cveta, njegova kći	Gđa. Zamojska	Tristina, prva supruga kraljeva kralja
Smilja, njegova drugarica	Gđa. pl. Sosa	Agrona odvratila i progovara
Milvoj, poglavar pridvorske straže, sa	G. Stoković	Gđa. Sofist
im sprag Cveta	G. Stoković	Ploer, njegova sestra
Se. vlad, poglavar jednog odjela tir-	G. Vargul	Simoni, kralj
ke vojske sa kupce i D. M. tro-	G. Kosterčanec	Jedan vojnik
prizatelj	G. Dalić	Jedan kraljev savjetnik
Mohamir, oglašnik i sudnik D. M. tro-	G. Dalić	Jedna kraljeva dvoranka
ka, o) Korušanec	G. Dalić	Jedan lovac
Loce) postarši ruke	G. Dalić	

D. M. Sedovador, Kraljica savjetnik. Kraljica pravoja. Karjeva pravoja. Dvorani i dvoranke. Simoni i kralj vojski. Pak.
 Cia pravoja po pritis god. 238 i traje do god. 227 poje lona.

CIPENE: Ulaznina za parter i lože for. 150 — Sjedalo u parteru 50 novč. — Ulaznina na galeriju 30 novč. — Sjedalo na galeriji I. reda 20 novč. — Sjedalo na galeriji II. reda 10 novč. Učenicol-plaćaju polovicu ulaznina partera i loža.

Vatromet. Na poljani pred kazalištem u 8 1/2, palit će se vatromet pod upravom pirotehnika Simuna Rabiba.

ili pak grafijska, npr. za vokalno *r* pored pretežno upotrebljavane kombinacije *ar* (prema južnom načinu) izuzetna *er* (kajkavska):

*Bez da bi ju zaželio
U razbludi zagerliti (LJD 4)*

To bi pak moglo značiti da se Demeter nije mogao (ili čak: nije htio) dokraja podrediti jezičnoj baštini dubrovačkih pjesnika.

2.

Kada je riječ o Demetrovu odnosu prema toj baštini, postoji u našoj književnoj histografiji znatan nesporazum: prikazano je kao da su Demetrove *Misli*... odgovor na Vrazov sud o tom pitanju.¹⁵ Činjenice govore suprotno: svoje, zbog elizija stvoreno mišljenje o Dubrovčanima iznio je Stanko Vraz privatno tek god. 1841. (u pismu Čelakovskome)¹⁶ i javno istom god. 1847,¹⁷ tj. znatno poslije Demetrova predgovora *Dramatičkim pokušanjima I* (1838). Stoga sud o elizijama nije preuzeo Demeter od Vraza, nego obrnuto, pa treba uzeti da su iz Demetrova predgovora (odnosno iz tvrdnje da je dubrovački osmerac »zbog eliziah većoj strani naše občine neobičan«) došli neposredni poticaji za toliko isticani Vrazov članak *O Dubrovčanima*. Onda su i Demetrove *Misli*... nastavak vlastitih autorovih prosudbi, a ne odraz Vrazova autoriteta.

Bile su te *Misli*... plodom želje da »samo povaršni pogled na dubrovački jezik bacimo«.¹⁸ U dvojbi o kojoj je riječ za ilirizma su se općenito povlačili veliki zaključci na temelju slabašnih argumenata: Vraz je ustrajno kudeći Dubrovčane zbog često primjenjivanoga, metrom izazavnoga vokalskog sažimanja kojem je dano sveobuhvatno ime »elizija«; Demeter je, naprotiv, napustio svoje ranije prigovore te je Dubrovčane uzdizao pripisujući njihovu jeziku blagozvučnost i okretnost. On (u *Mislima*...) tvrdi da su blagozvučnost postizali pišući:

1) *mas, čes, pos* (a ne: *mast, čest, post*), odnosno *masni, česni* (a ne: *mastni, čestni*);

2) *svoga, dobroga* ili *dobra, muči, evo, ja ću, ko bi, podati se, oćeš, toliko* ili *toli, veliko* ili *vele* (mjesto: *sveg', dobrog', muč, ev', ja ć', ko b', podat s', oš', tol'ko, vel'ko*);

3) *druzi, vragodusi, tanci* (mjesto: *drugi, vragoduhi, tanki*).¹⁹

Okretnost bi se pak sastojala u tome što dubrovački pjesnici upotrebljavaju neke morfološke i fonetske dublete, a to su:

4) instr. jd. im. ž. r. i-osn.: *vlasti, vlastju, vlastjom*;

5) dat. mn. im. m. r.: *junakom, junacim, junacima*;

6) instr. mn. tih imenica: *junaci, junacim, junacima*;

7) instr. mn. pridjeva i pridj. zamjenica: *dobrim, dobrimi, dobrima* — *svojim, svojimi, svojima*;

8) arhaični lokativi jd.: na *světi, na nebi* (pored novijih);

9) dubletni oblici 1. lica jd. prez.: *molim* i *molju, zabijem* i *zabudu*,

10) dubletni participijski oblici: *paseć* i *pasè*;

11) ijekavski refleksi jata pored ikavskoga: *srieća* i *srića; lieto* i *lito; diete* i *dite*.²⁰

Istina je da Demeter u tome nalazi povoda tvrdnji kako »mi savršeni poetički jezik imamo«;²¹ ako je tako, pjesnici među ilircima — prema njegovu mišljenju — ne treba da se trude izgrađujući svoj »poetički jezik«, nego se, naprotiv, jezikoslovnim proučavanjem svojih dubrovačkih prethodnika mogu osposobiti da ih slijede.

Članak *Misli...* ne iznosi osobine pjesničkog jezika koje bi vrijedile za pojedinca te bile individualnim stilskim crtama; preporučivši ih kao karakteristike svih pjesnika ilirizma, predlagatelj se postavio u nekoliko odnosa, od kojih su možda najvažniji: prema ondašnjoj književnojezičnoj normi i prema praksi ostalih pjesnika (osobito suradnika »Danice«).

Književnojezičnu normu određivala je tada Babukićeva *Osnova...*, objavljena u »Danici«. Demetrovi prijedlozi fonetske vrste [primjeri 1), 2), 3), 11)] nisu uvijek odgovarali normi, koja je npr. tražila: da se provodi završno -st;²² da se ne ispuštaju vokali na kraju riječi, pa su se čak zahtijevali oblici *zdravoga, zdravomu*;²³ da sibilizacija bude u imenica, a ne u pridjeva.²⁴ U pogledu refleksa jata Demeter je priznavao dva stanja: ikavsko pored pretežnoga ijekavskoga.²⁵

Morfološki pak zahtjevi [br. 4)—10)] pokazuju da je Demeter tražio mnogo više dubleta nego što je norma dopuštala: Babukićeva su *Osnova...* u navedenom izboru nudile samo tripletu za instr. jd. im. ž. r. i-osn., i to: -jom || -jum || -ju,²⁶ a za ostale slučajeve imale jednoznačna rješenja.²⁷

Demetrove su morfološke zamisli zahvaćale mnogo veći segment jezičnoga razvoja nego ondašnja norma; Demeter je predlagao da se dopuste jasni arhaizmi (lokativi tipa *světi, nebi*; prezent *molju*; participij *pase*) i pored njih izrazite inovacije, npr. novoštokavsko nastavačko -ma (dat. —instr. mn. imenica: *junacima* i pridjeva: *dobrima, svojima*). Njegova pak primjena sadrži još više takvih dvostrukosti; u stihove je npr. zapisivao i dublete što ih nije izrijeekom spomenuo:

Prazno dane svê trajati,

Vodit lěta sva zaludu.

Jer tko prazno dni provodi

Snagu i slavu sebi otima (LJD 8);

istina je da pri izboru među tim dubletama odlučuje metar, ali je također točno da je oblik *dni* unatoč tome djelovao kao morfološki arhaizam.

Druga relacija — prema praksi pjesnika u »Danici« prije god. 1843. — pokazuje da Demeter i nije bio onoliko originalan kao što se misli. Još prije nego što su u »Danici« prvi put objavljeni njegovi stihovi,²⁸ vodio se na stranicama časopisa razgovor o dva zanimljiva nam pitanja. U dopisu *List iz Vukovara* (potpisanom inicijalima K. A.)²⁹ napadnuti su grafija *ar* (za vokalno *r*) mjesto grafije *er* i pojednostavnjeno pisanje skupine -st, npr: *milos, krěpos, sarćanos*.³⁰ U istome broju časopisa (str. 60) objavljen je urednički *Odgovor*, u kojem se grafija *ar* brani praksom »precenjenih Dubrovčanah« (među kojima su poimence spomenuti: Ranjina, Zlatarić, Gundulić, Palmotić i Đurđević) te većom melodioznošću, a u prilog pojednostavnjenju završnoga -st (> -s) navodi se da »našemu jeziku, najpače u pěsmah neizgovornu ugodnost pribavlja«. U tome kratkom tekstu (objavljenom dobre četiri i pol godine prije Demetrovih *Misli...*) nalazi se, dakle, pravi zametak njegove kasnije ideje o »blagozvučnosti« dubrovačkoga pjesničkog jezika i o fonetskim pretpostavkama za postizanje te »blagozvučnosti«.

Pravim poljem na kojem se iskazuje umjetnik riječi smatrali su ilirci poeziju, pa se nije čuditi Demetrovu uvjerenju da se o njezinu jeziku moraju brinuti ponajprije sami pjesnici. Drugačije pak gledao je na jezik proze: uvjeren da ga treba izgrađivati od temelja (i pri tom zanemarujući dosta njegovane prozne vrste u kajkavskoj sredini od Vramca i Pergošića nadalje, odnosno u pojedinim Slavonaca 18. st., npr. u Kanižlića i Reljkovića), Demeter je zaključio kako je normiranje i kultiviranje jezika u proznim djelima zadaća koja se može potpuno prepustiti gramatičarima; o tome u *Mislima* . . . piše:

*Slovnice, koje su neki od naših najzaslužnijih domorodacah u najnovije vrijeme na svēt izdali, pàrvi su kameni, kojim će se temelj tekar za naš prozaički jezik graditi; a gdje je stopram ponosita sgrada?*³¹

Misleći tu, dakako, u prvom redu na Babukićevu *Osnovu* . . . , Demeter je ipak činio bitnu grešku, koju je možda skrivila samo njegova nepreciznost: nije bio dovoljno svjestan dijalekatske osnovice i jezičnog razvoja iz kojih je potekao jezik Gundulićev i Đurđevićev; nije poznavao evoluciju koja je prvobitno pretežnu čakavsko-ikavsku komponentu pjesničkog jezika u Dubrovniku dovela do štokavsko-ijekavske u 17. st.

Da je bio prihvaćen Demetrov prijedlog, moglo se bilo dogoditi da se novoizgrađivanome jeziku proze odredi npr. kajkavska osnovica te da se on dovede u nesklad s jezikom pjesništva.

Književnojezični razvoj za ilirizma krenuo je nešto drugačijim putem: dopuštajući svakom narječju znatno više odraza jednako u prozi kao u poeziji. Iako poznavajući jezike, Demeter nije imao posebnih sklonosti da se zadubi u lingvističku problematiku, pa se i nije osjećao pozvanim da pokuša znatnije utjecati na stvaranje tadašnje književnojezične norme. U svojim je počecima iskoristio poneku dubletu iz jezičnog izbora Dubrovčana; tako je npr. u dat. mn. im. m. (i sr.) roda [točka 5] građe iz *Misli* . . .] primijenio morfeme *-im* || *-ima* u primjeru:

*Ali tko bi odolio
Nje pogledim angjeoskima,
I tko nebi požudio
Lice slično nebesima? (LJD 4)*

Ali ipak nije pomišljao predložiti da se normom prizna išta od stare dubrovačke »blagozvučnosti« i »okretnosti«, nego je tek oprezno preporučio jednu jedinu morfološku izmjenu radi boljeg razumijevanja:

*Mislimo dakle, da nebi odviš bilo, da se u rečenom 7. padežu³² veće razumljivosti radi m prida, i tako da se piše n. pr. mĕsto junaci, junacim, budući, da narod jedno i drugo govori, posljednje pako zlom porazumljenju nikako povod dati nemože.*³³

Morfem *-i* ondašnja jezična norma propisivala je za tri množinska padeža tih imenica (za nom., vok. i instr.),³⁴ pa je bilo točno zapažanje da to vodi prema »zlom porazumljenju«. Demetrov je prijedlog stoga mogao biti koristan. Ipak, nisu ga prihvatili drugi, a i sam ga je predlagač nedosljedno provodio, npr. u *Teuti*:

*Pošten boj je, koga oni biju
Sa dušmani, koi s' oružani (T 63)
S bozim ostó, dobri moj gosparu! (T 66)
Suđ dĕržeći nad barbarškim' kraljim (T 69)*

Kao što se vidi, on se koleba te stvara dubletu (*-i* || *-im*), čak iako u svim danim primjerima nerazumljivosti nije moglo biti (jer na instrumental upućuju prijedlozi: *s[a]*, *nad*).

Nije se Demeter odvažio ni da u svojim pjesničkim djelima dosljedno provede koju od hvaljenih pojava dubrovačkoga pjesničkog jezika; nikada npr. ne pojednostavnjuje završno *-st*; ne iskorištava 1. lice jd. prezenta na *-u* (osim *mogu*, *hoću*), itd. Jedino se u metričke svrhe (osobito radi rime) zna poslužiti ikavizmima.

Pokazuje on tu svoju nedosljednost jednako prije i poslije članka *Misli* . . . U *Ljubavi i dužnosti* (tj. u prepjevu Gleđevićeve *Zorislave*) piše: *vĕrnost 6, radost 7, jest 8*; ne smetaju mu oblici: *tom 4, kad 5, sim 5, rĕt 7, skupit 7, vodit 8*, itd. U *Teuti*, što je tiskana u *Dramatičkim pokušanjima II*, god. 1844. (i koju je vjerojatno već pripremao kad je objavljivao *Misli* . . .), dolaze ovakvi primjeri:

DIMITAR.
*U savĕsti nalazim nagradu
Mojih činah — ali tajit neću,
Da mi žile od radosti tuku,*

*Kad pomislim, da m' u dio padè
Priateljstvo pèrvoga naroda;
Većeg blaga ova zemlja nema!
Zato prim'te čvèrsto uvèrenje:
Dok se giba slobodno pest ova,
Rimu bit će uvèk posvetjena,
I dok disat grud ta neprestane,
I zahvalnost neće prestat moja.³⁵*

Demetrov članak *Misli o ilirskom književnom jeziku* ne donosi, dakle, nikakvu koncepciju pjesničkog jezika, nego tek nekoliko autorovih dojmova o tome u čemu bi se mogla sastojati jezična »blagozvučnost« i »okretnost« u pjesničkim djelima Gundulićeva naraštaja. I sâm svjestan da mu jezičnostilska analiza nije bila temeljita (bacio je »samo povâršni pogled na dubrovački jezik«) ni sustavna (»da nešto samo za dokaz navedemo«),³⁶ Demeter je svoja zapažanja iskoristio kao pripomoć vlastitoj tezi u rasprama što nisu tražile čvrste argumentacije. Zametke ozbiljnomenome stilističkom naputku u njegovu članku doista ne treba nazirati.

Istovremeno su se zanemarivali drugi članci u kojima Demeter uzgred iznosi poglede koji se dobro odražavaju na njegovu jezičnu praksu. Kao kazališni čovjek bio je trajno zaokupljen pravilnim izgovorom, što obilno potvrđuju njegovi prikazi o pojedinim predstavama. Prikazujući kazališnu djelatnost u Sisku, piše ove značajne riječi:

... ovdì, gdje se ilirskim jezikom dramatička predstavlanja davaju, i to stranom zato, da se samo po svih krajevih domovine naše ljubav prema čistomu i nepogèrdjenomu jeziku svomu uzbudi, dužnost je naših igraocah i igralicah najsvetia, da nada svim nastoje, odreći se, svih izgovarah, koji bi možebiti drugomu kojemu slavjanskomu narèčju vlastoviti bili, svih provincialnih prostih načinah u izgovaranju, bili oni bački ili srèmski, banatski ili slavonski, — rèčjom, dužnost im je, da govore čisto, čisto ilirski onako, kao što to izobraženi ukus današnje naše dobe zahtèva.³⁷

Iz navedenog se mjesto »čisto, čisto ilirski« jezični način ne može, dakako, odmah dokučiti, ali je na temelju Demetrove prakse jasno da se ne svodi na nekritičko preuzimanje svih osobina dubrovačkih pjesnika (čak ni kada je riječ samo o glasovima). Stoga je pretjerala književna historiografija (osobito Barac), ali ne i sâm Demeter, koji je Dubrovčane jezično nasljedovao, no na drugačiji način.

To se nasljedovanje očitovalo čim je Demeter počeo pisati za kazalište, tj. u godine 1838. objavljenim *Dramatičkim pokušanjima I*. Ali dok je pet godina kasnije (u *Mislima... 1843*) hvalio jezična dostignuća najboljih dubrovačkih stvaralaca u 17. st. (a to su »naši Gundulići, Gjorgjići, Palmotići«),³⁸ na svojem je početku krenuo za slabijim pjesnicima s kraja 17. i početka 18. st.: *Ljubav i dužnost* preradba je *Zorislave* Antuna Gleđevića (1659—1728), a *Krvna osveta* preradba *Sunčanice* Ivana Šiškova Gundulića (1678—1721).

Pa ipak, ti su predlošci odražavali nekoliko stoljeća izgrađivanu versifikatorsku vještinu i — s njom u vezi — iskušane jezične postupke: učili su Demetra građenju simetričnih osmeraca.

Vjerojatno se već u tim trenucima začinjala kasnija (i pogrešna) njegova ideja o dva tipa jezika, od kojih bi jedan vrijedio za pjesništvo, drugi za prozu. Na tu nas pretpostavku nuka ova grafijska distinkcija: godine 1838. u »Danici« se vokalno *r* još pretežno obilježuje grafijom *er*, samo se u pjesničkim primjerima iz južne Hrvatske primjenjuje grafija *ar*, koju ima i Demeter u *Ljubavi i dužnosti*; naprotiv, u člancima prije³⁹ i poslije tog djela⁴⁰ (tj. u prozi) primjenjuje uobičajenu zamjenu: *er*,⁴¹ slično ima kasnije u stihovima *Teute*: *èr*.

Kad je odlučio da se posluži simetričnim osmercem, Demetru je bilo najlakše da primijeni jezična odstupanja koja su se dopuštala pri građenju tog stiha u južnohrvatskom pjesništvu (pogotovu dubrovačkome). U *Ljubavi i dužnosti* neka se od tih odstupanja odražavaju u redu riječi, na primjer: prijedlogom se rastavlja atribut od imenice (»Da š njim ni edne bez prepasti« 45), a uzvikom se cijepa sintagma (»Sjajna carska o svètlosti« 6); veznik napušta svoje mjesto neposredno iza pauze (»Tugomira jer hrabroga / Lèpu kèrkeru zarobismo« 6); popunjavaju se metričke praznine (»U dno zemlje, *ah*, trèba je« 28, »Zaboravih, *jao*, nesrètna« 28); dekomponira se složena riječ (»*Prem carica da si od vilah*« 5), itd.

Od više glasovnih i drugih osobina koje bi mogle upućivati na utjecaj južnoga pjesništva⁴² istaći ćemo dvije: zamjenu *jata* i promjene vokala u kontaktu.

Kao što je poznato, u »Danici« je za glas *jat* postupno uveden znak *è*, koji se⁴³ može realizirati prema čitaočevu govoru. Potpuno u skladu s

dubrovačkim načinom (koji je nastao u toku 16. st. tako da se govorni ijekavizam spojio s ikavskom tradicijom) — Demeter dopušta slobodni izgovor jata (oznaka: ě) kada to nije protiv metričkih uvjeta:

*Nek se od sad dakle grěši,
Kad inače nij' moguće
Moga sarca da se utěši
Ovo htenje prem goruće (LJD 5);*

naprotiv, evo i primjera s diktiranim ikavizmom (kojem je grafijska oznaka: i):

*I da jošte, srěčo prika,
Meni obaznat branjeno je
Bijte moga l j u b o v n i k a
Kî je duša duše moje (LJD 10)⁴⁴*

Ńađu li se u kontaktu unutar riječi, vokali se mogu sažeti. Neki bi se tako nastali oblici smjeli shvatiti kao mogući kajkavski trag (»Kâ te smeća osvojila?« LJD 53), jer ih poznaje to narječje; ali čakavsko-dubrovački utjecaj potvrđuju ovakvi primjeri: »Ova slika mâ smetena« LJD 53, »Oči lěpe tvě gospoje« LJD 9. Pogotovu su tog izvora česte pojave vokalskog sažimanja (za ilirizma zvane »elizijom«), i to sinalefa (tj. sažimanje završnog vokala jedne riječi i početnog vokala druge), npr.: »A tko radi, jači izhodi« LJD 8 (pa i dvostruka: »Sarce ti imaš twardje od stěne« LJD 11), odnosno hifereza (sažimanje unutar jedne riječi): »I ne-umarlu hvalu prima« LJD 8.⁴⁵ Dok je Vraz takve »elizije« napadao, Demeter ih je rado upotrebljavao.

Već i to što je rečeno dovoljno je da pokaže kako se Demeter trudio da se u svrhu oponašanja zadubi u jezične tančine starijih pjesnika. Dakako, jezični mu studij tekstova nije mogao biti toliko temeljit da mu ne promakne koja pojedinost. On piše npr.: »Ako si me kad ljubila« LJD 11, ne zapažajući da to nije u skladu s uzorima; Dubrovčani su, naime, glagolske enklitike općenito stavljali iza zamjениčkih (»... me si...«).⁴⁶

5.

Već u *Krvnoj osveti* (1838) Demeter odustaje od »dubrovačkoga metra« te uvodi drugačiji stih, koji će primijeniti također u *Teuti* (1844); nije to više simetrični osmerac, nego epski deseterac,⁴⁷ u načelu bez rime.⁴⁸ U njegovu se stvaralaštvu tako zarana javlja vrsta stiha što je — propagirana u glavnome književnom glasilu iliraca — već bila stekla dosta popularnosti: deseteračke su pjesme obilno zastupljene od prvoga godišta »Danice«. Osim izvornih tekstova usmene književnosti (pri kraju toga godišta)⁴⁹ nalaze se u njemu deseteračke pjesme što su ih pjesnici-pojedinci spjevali po uzoru na narodne; takve su iz prošlosti⁵⁰ i suvremenosti. Neki su »Daničini« suradnici željeli da im deseteračke pjesme budu što više nalik izvornima, pa nisu primjenjivali rimu;⁵¹ neki su pak pisali rimovanim desetercima.⁵²

Budući da se Demeter u *Krvnoj osveti* i *Teuti* odlučio za stih epskoga narodnog pjesništva, smjelo bi se očekivati da se u tim djelima odrazila i promjena u izboru jezičnih osobina; moglo bi se, drugim riječima, pomisliti da se Demeter tim dvjema dramama otrgao jezičnom utjecaju pjesnika Gundulićeva doba te dao prednost jezičnostilskim osobinama usmene poezije, tj. da je propjevao stihovima poput ovih Mihanovićevih:

*Zakukala pusta kukavica,
Ala čuda, starim nečujena!
U studenoj zimi zakukala,
U gorici jošte nezelenoj.
Dolěteli vrani tri gavrani,
Od sěvera, po burici oštroj;
Merkli tići, dobra nedoněli,
Verh oraha snježna posědali.⁵³*

Sadržeci znatno manje metričkih ograničenja nego simetrični osmerci, stihovi KO i T (nerimovani deseterci) pružali su Demetru mogućnost da spontanije odrazi bitne odlike svojeg jezika. Svojevna mu je nejednakost triju množinskih padeža imenica (dat. — lok. — instr.), npr.:

*Upoznaj se i upriatelji
S kraljičini hěrtovi i hati.
Sol i še'er hitrim hatom nosi,
A psom lovskim debele pećenke.
Tko njihovim ljubimcem postane,*

On je srčeu u tom dvoru steklo.
Zatim krila da imaš na petah,
Kad te kamo gospoja odredi (T 11)

Ta osobina odgovara, doduše, narječjima što čuvaju više arhaičnih crta (kajkavskom i čakavskom), ali i starijim štokavskim dijalektima, no u skladu je također s ondašnjom normom.⁵⁴ Postoji pak dosta jezičnih osobina (fonetskih i morfoloških) koje pokazuju da jeziku KO i T stoji u u temelju štokavsko narječje. Od glasovnih mogu se takvima smatrati fonem *đ*⁵⁵ (postao primarnim i sekundarnim jotovanjem suglasnika *d*, odnosno u kompozitima glagola *iti*): *tudjega* KO 141, *ludjakinju* T 94, *gvoždju* T 102, *odje* T 26; vokal *a* kao zamjena poluglasa: *dužan* KO 130, *krivac* T 25, *otac* T 26, *sklizak* T 14, *maču* T 110; promjena finalnoga *-l* (> *-o*): *žartvovao* KO 135, *čuo* T 35, *učinio* T 59; skupina *št* (kao refleksi umekšanih *st*, *sk*): *prebivalište* T 35, *tašt* T 58, *věšt* T 65, *štedi* T 106. Demeter ne razlikuje fonem *dž*, koji obilježuje na isti način kao *đ* (tj. grafijom *dj*), npr.: Svoje *pandje*, jao, veće pruža T 44; nerazlikovanje fonema *dž* također je u skladu s normom onog vremena.⁵⁶

Osim štokavskog lika upitno-odnosne zamjenice (*što* KO 130, T 15, 102, *něšto* T 106) treba među temeljne osobine Demetrova jezika pribrojati još neke morfološke štokavizme. U gen. mn. imenica morfem nije nulti: Mače bace iz nevrédnih *rukah* KO 98, Evo već je mjesec *danah* prošlo T 18; postoji duga množina: Kad pomislim na *darove* one T 15; upotrebljava se poseban oblik za vok. jd. imenica: Dobro znadem, sladki *Vladimire* KO 130, Věrh tēmena, moj hrabri *viteže* T 59; treća su lica imperativa složena (uz pomoć *neka*):⁵⁷ *Neka živi* kraljica Teuta T 95; kao glavno buduće vrijeme upotrebljava se futur tvorbe *ču*... + infinitiv: *Viditi ćeš*, sve će bit još dobro T 14.

Na tako se oblikovanu jezičnu osnovicu naslojavaju crte potekle iz drugih izvora, među kojima također iz jezika starije književnosti. Svrha im nije samo metrička nego i često i stilistička.

6.

Teuti iz god. 1844. patinu arhaičnosti daju već pojedine grafijsko-pravopisne osobine. To su u prvom redu grafijska rješenja za jat i vok. *r* s lako uočljivim nadslovnim znacima (*ě*, *ěr*).⁵⁸

Sada plivam po kěrvavih valih,
Sada rěka prolivene kěrv
Kěři stupe mojega prestolja (T 79),

ali također pojedini iz pisane predaje naslijeđeni primjeri za težnju etimološkom načinu pisanja: *priobiči* T 26, *natražke* T 44, *iztěraj* T 58, *častnik* T 107.⁵⁹ Ali čak i da se priredi novo izdanje *Teute* prema verziji iz 1844. god.,⁶⁰ u kojem bi se tekst pravopisno osuvremenio — preostalo bi mnogo arhaičnih jezičnih elemenata (a to vrijedi i za dva djela iz *Dramatičkih pokušnja I* [1838]).

Kad bismo arhaizme utvrdili usporedbom Demetrova jezičnog stanja s današnjom normom književnog jezika, otvorili bismo put mnogim pogrešnim zaključcima. Na primjer, lokativ mn. na *-ih* ili *-ah* za sadašnju su normu arhaizmi, a za književni jezik Demetrova vremena to su normirani oblici. Stoga u vrijeme svojeg nastajanja nisu starinski (pa ni stilski obilježeni) lokativi *žilah*, *njedrih* u primjeru iz *Teute*:

Kad žestoka kěrv po žilah teče,
Kad u njedrih slavoljubje běsni (T 158),

ali jest na istome mjestu oblik *pěrsima* u stihu:

Sěrcе mi se u pěrsima kreće.⁶¹

Naprotiv, duga množina imenica m. r. i tada je propisana,⁶² pa bi normalnim trebalo smatrati oblik primijenjen u stihu:

Dobrotvorni ili zli bogovi (T 79),

a za oblik u stihu:

Ja se ufam u mogućne boge (T 159)

kazati da je protiv norme. Dakako, primjenu akuzativa mn. *boge* možemo lako objasniti (metričkom potrebom, jer je kontekst ostavljao prostora samo za dva sloga). Ne bismo pak smjeli propustiti da taj nenormirani oblik shvatimo stilski obilježenim; ali tadašnja je norma u nastajanju te svojim često blagim propisima nudi po nekoliko mogućnosti. Na primjer, u *Teuti* se nalaze ovakvi paralelni oblici:

Nejdi u boj, tako ti bogovah! (T 196)
Kano da su od bogóv těrani (T 206)

Riječ je, dakako, o izboru što sadrži novoštokavski množinski oblik genitiva *bogovah*⁶³ pored kajkavskog *bogov*.⁶⁴ To je pak dvostrukost koju je dopuštala norma.⁶⁵

Jezične licencije (tj. elemente kojima se iznevjerivao normi) nije Demeter tražio samo u jeziku starijih književnih razdoblja. Njegovi su izvori viševrsni, pa bismo smjeli ustanoviti udio piscu suvremenog stanja govornog jezika ili pak stila usmene poezije. Govorni ćemo jezični sloj prepoznavati po nekim njemu svojstvenim pojavama; takva je npr. česta redukcija nenaglašenog vokala u srednjem slogu, što se nalazi u Demetrovu stihu:

S pečenkami obskèrbljiva kuhnju (T 159)

Potanje određujući taj sloj, mogli bismo ga čak opisati kao plod utjecaja raznih govora. Strofa:

*Obećavaš vele stvari,
I znam da ćeš rěč daržati;
Nu i veli b u d u dari,
Kê za platju ću ti dati (LJD 8)*

obiluje crtama svojstvenim južnome dijelu pjesništva: štokavsko-čakavski futur (*ćeš... daržati, ću... dati*), čakavska tvorbeno osobina (pridjev *veli*), tipično grafijsko rješenje *ar* (*daržati*). Među njima se ipak pojavljuje kajkavski način izricanja budućnosti — prezentom trenutnoga glagola (*budu*).⁶⁶ Tražeći pak primjere u gubljenju vokala, navest ćemo da u stihovima:

*KAJO (Luciu osmėšno).
O pogledaj ludjakinju ovu;
Gle, kako se koči, širi, bani.
LUCIO (isto tako).
Sjajnostju nas zabuniti misli.
DIMITAR (tiho kraljici dražeći ju).
Nevidiš li, kak' se skot taj smije?
Poruga im iz očiuh sěva (T 94)*

pored štokavskog lika (*kako*) dolazi kajkavski (*kak'*), uz tome narječju svojstvenu redukciju završnog vokala.⁶⁷ U primjerima pak:

*I bez svarhe ništ pod njime (LJD 28)
Od tebe se drugo ništ' netraži (T 187)*

zatječemo redukciju što je provode kajkavcima susjedni štokavci Slavonci.

Odjek usmene poezije prepoznavat ćemo po njoj svojstvenim osobinama. A to su npr. poneki stalni atribut:

*I ustavi gorke suze tvoje (KO 98)
I povali na zelenu travu (KO 134);*

metričko proširivanje riječi:

Da osveti martvog vojevodu (KO 98);

upotreba vokativa za nominativ:

*Neka živi kralj Hvaranin Dmitre! (T 111)
Što okleva? — Gdi je kraljeviću? (T 184), itd.*

U skladu s osnovnom namjerom (da razmotrimo koliko se starija hrvatska književnost odrazila u jeziku Demetrovih djela, osobito *Teute*), moramo se podsjetiti kako smo već ustanovili da se piščeve proklamacije (iznesene ponajviše u *Mislima*...) ne podudaraju s njegovom praksom.

7.

Dobro je poznata činjenica da su ilirci općenito bili za jezično nasljedovanje naših starijih (i pogotovu dubrovačkih) pisaca,⁶⁸ ali su se razlikovala mišljenja o dopuštenoj mjeri tog nasljedovanja.⁶⁹ Stoga je i razumljivo što se npr. Vrazov sud o »elizijama« ne podudara s Demetrovim i što se među stihovima u *Ljubavi i dužnosti* nalaze ovakvi:

*Ako budeš još se kriti
Tvoje od mene vėrenice (LJD 11),*

gdje bi uz prijedlog (*od*) na početku stiha nastao deveterac, a svaka druga pozicija prijedloga (uz sinalefu) osigurava metričku pravilnost — osmerac. Štoviše, u strofi:

*Skoro svēt će vedra lica
Od masline kitne u sēni
Pod drag romon zlatnih žica'
Pokoj kušat svim žudjeni (LJD 45)*

istaknuti je stih mogao biti načinjen bez metričkog poremećaja (npr.: »U masline kitne sēni«); autor pak insistira na gomilanju dubrovačkih osobina te genitivu dodaje prijedlog *od*, a stoga i preraspoređuje riječi uvodeći sinalefu.

U *Teuti* je također dosta ovakvih primjera:

Da lupinu dēlit mogu od jezgre (T 58)

Na tome se stihu upravo možemo uvjeriti kako je Demetrov izbor jezičnih elemenata bio podređen versifikaciji. Njegove ćemo postupke ovako svrstati:

1. želio je postići deseterac;
2. bila mu je na umu za jedan slog preduga cjelina;
3. pomoći mu je mogla »elizija« koja bi se ostvarila s riječju *od*;
4. da »eliziju« postigne, morao je pred riječ *od*⁷⁰ uvesti riječ što svršava vokalom;
5. valjalo je stoga odustati od uobičajenog reda riječi (glagol *moći* + dopuna-infinitiv [*dēlit*] + *od*) te primijeniti inverzni (... *dēlit mogu* [*od*]).

Drugi pak važan podatak nudi se u Demetrovu stihu:

Sve ukupno do dvaest zastavah (T 204)

Kad bi se istaknutoj riječi pretpostavio kakav govorni (dijalekatski) izvor, trebalo bi joj očekivati jednosložan izgovor (tj. otprilike: dvajst); u navedenom stihu ona vrijedi dva sloga, a to upućuje na davne versifikacijske uzore: pjesnici Dubrovčani shvaćali su tu riječ prema potrebi metra — jednosloženom ili dvosložnom.⁷¹ Drugu pak fonetsku osobinu (dubrovačko -s < -st) nije Demeter preuzeo, pa bismo mogli zaključiti:

Iako pripadajući među one ilirce što su rado nasljedovali starije hrvatske pjesnike, Demeter ipak nije bio nekritičan: nekim se njihovim jezičnim postupcima rado služio, a druge je uporno izbjegavao.

Nipošto ne možemo misliti da su Dubrovačani jedina skupina njegovih starih jezičnih uzora. Svjedoče o tome neke crte koje su k njemu

mogle doći iz drugih književnih krugova (npr. hvarskoga). Takav je u stihovima:

*Ništetan mi ures učini se (T 40)
Ništetne su malenkosti tebi (T 80)*

pridjev *ništetan* — zapravo iz čakavskog lika imenice *niščeta* uz štokavsku fonetsku prilagodbu (šć > št) izveden pridjev, kojem se izvor dobro vidi u Lucićevoj *Robinji*:

*Čujah se ja kako Bog se ne rasardi,
Niščeta gdi tako ruži te i gardi.⁷²*

Osobito se jasno, ipak, prepoznaje sloj dubrovačkih utjecaja u jeziku *Teute*. Govore o njemu očigledni primjeri kao što je sažimanje vokala u dvosložnim riječima. Demetrov pridjevski oblik *zo* (< *zao* < *zal*) u stihu:

Zó je zlotvor, kog obožavate (T 110)

postao je na jednak način kao particip u *Gundulića*:

*O lijepa, o draga, o slatka slobodo,
dar u kom sva blaga višnji nam bog je dō.⁷³*

Istim bi se poticajem mogli objasniti mogući duži, jatom prošireni nastavci u množini pridjevskih riječi. Zabilježeni su već u ranim dramama, npr.:

I sladkiem cēlovima (LJD 10),

ali češći postaju u *Teuti*:

*Kad sam bio tvoieh godinah (T 1)
Srēd njarah hrabrieh junakah (T 5)⁷⁴*

Supostojeći u normi s kraćim oblicima,⁷⁵ stvarali su mogućnost za ovakvo variranje:

Nu, u prostih vunenieh svitah (T 39)

Tu je onda prilika da se dvosložno izgovori svako dugo jat (pri čemu služi grafija *ie*, a ne *ě*), npr.:

To vas puk moj, to vas sviet znade (T 96),

pa i da se u metričke svrhe produži kratko jat:

U kolěvci na miesto sinka (T 6)

Među manje očigledne, ali ipak neprijeporno od južnih pjesnika naslijeđene glasovne crte mogli bismo ubrojiti često dodavanje pokretnog vokala:

S prestoljem bi kraljevskime (LJD 5)

Sa mojime sadružen životom (KO 132)

Ne što žezlom ilirskime maše (T 53);

nepostojanje kvantitativnog prijevoja u nekih glaloga:

Već se giba — već otvora oči (T 45);

gubitak poluglasa (te izmjene konsonanata) u glagolu *ckniti*, npr.:

I mi nismo izpunit ju cknili (T 70)

i dr. Dubrovački uzori poslužili su Demetru i kao prenositelji još veće starine, koja se očituje izborom prijedloga *s* pred sibilantima:

S strašnom vikom razbojnička četa (KO 98)

On mu s suzom svoje blago pređa (T 9)

Gdē nam vojska lovor s zlatom bere (T 29),⁷⁶

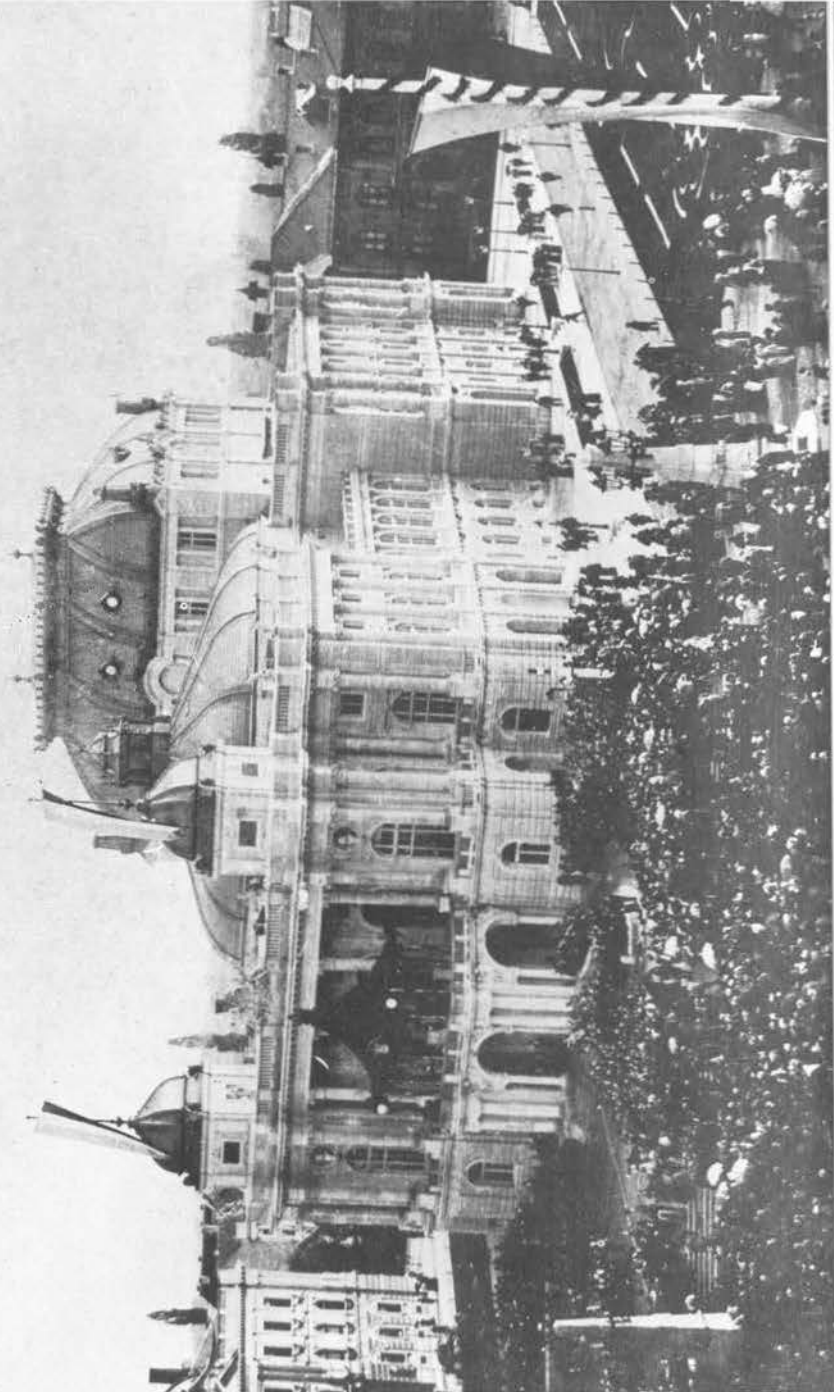
odnosno u čuvanju starih leksičkih ekavizama kakav je *celov*:

Sto celovah za udarac svaki (T 67)

Primi celov od ljubeće sestre (T 145)⁷⁷

8.

Spomenut ćemo još nekoliko prepoznatljivih jezičnih podataka što su u Demetrove drame ušli iz tekstova starih pisaca. Većinom su to arhaizirane morfološke crte svedene na pojedinačne osnove, ili pak sintaktičke pojave rijetke upotrebe.

SVEČANO OTVORENJE NAR. HRV. ZEM. KAZALIŠTA

DNE 14. LISTOPADA 1895.

SLAVA UMJETNOSTI.

SCENSKI PROLOG U TRI SLIKE, NAPISAO STJEPAN PL. MILETIĆ,
UGLASBIO IVAN PL. ZAJC.

OSOBE:

Vila	Gdja. Ružička-Strozzi.	Kraljević Marko	G. Varjačić.
Talija	Gdja. Savić.	Dubravka	Gdjica. Vodvaršica.
Kiparstvo	Gdjica. Grbić.	Djed	G. Mandrović.
Glazba	Gdjica. Šumovska.	Unuk	Gdja. Šram.
Ples	Gdjica. Handobravska.	Milovan	G. Fijan.
Tragedija	Gdja. Bortnik.	Miljenko	Gdjica. Viscusi.
Komedija	Gdjica. Housa.	Cvjetko	G. Viscusi.
Bakač ban	G. Kesterčansk.		

Vile i geniji. Narod iz raznih hrvatskih krajeva. Pojedini umjetnici.

NIKOLA ŠUBIĆ-ZRINJSKI.

GLAZBENA TRAGEDIJA U 5 ČINOVA, SPIJEVAO HUGO BADALIĆ,
UGLASBIO IVAN PL. ZAJC.

OSMA SLIKA:

Nikola Šubić-Zrinjski	G. Kroupa.	Alapić	G. Lesić.
Eva, njegova žena	Gdja. Brückl.	Papratović	G. Kirin.
Lovro Juranić	G. Hofer.		

Hrvatski častnici i vojnici. Turski vojnici. Janjičari.

Glazbenim djelom upravlja Ivan pl. Zajc.

→ Početak u 7, a svršetak u 8^{1/2} sati. ←

Pojavljuje se stari vokativ jd. (na -e) imenice *gospoja*, koja se najčešće nalazi u svojem sažetom liku. Čak u situaciji nalik na one u »pi-snima ljuvenim« — u susretu s Teutom — Dimitar se služi izrazom govornog jezika (»Tebi dika, tebi slava, *gospo*«, »Rub od svitah moje blage *gospo*« — T 49). Iz tradicionalne ljubavne lirike poznati vokativ *gospoje*⁷⁸ pričuvan je za izricanje poniznosti. Upotrebljava ga isti Dimitar govoreći Teuti:

*Ja sam onaj, presvętla gospoje,
Koi ima molit za proštenje (T 50)*

i Smiljka kada moli milost za svoju prijateljicu:

O gospoje, budi milostiva! (T 24)

Taj je vokativni oblik poznat i ranim dramama:

Vęruj meni, o gospoje (LJD 11)

Jer, gospoje, znaj, da mati moja (KO 99)

Od većeg broja takvih i sličnih crta u dramama spomenimo ove:
1. futur tvorbe *budem* . . . + infinitiv:

Milu ljubav predobiti bude (KO 107);

2. imenica *vjetric*, poznata npr. iz Gundulićeve *Dubravke*:

Hladan vętric samo kroz svęř duva (T 36);

3. u metričke svrhe obilno iskorišten prijedlog *od*:

Tužno sarce oganj od ljubavi (KO 98)

U gnjiezdo stupit od lavice (T 37)

Prestraši ju vika od Rimljanah (T 64);

4. veza s glagolom *činiti*:

Ti me dęrhtat činiš, draga Smiljko (T 14);

5. sinkretizam akuzativa (koji dolazi također za lokativ):

Koji s' kriju u barbarske svite (T 70), i dr.

Osobito se pak lako prepoznaju pojedini leksemi preuzeti iz južno-hrvatskoga starijeg pjesništva. Nalazimo ih kao sinonime u kontaktu:

A i mira, pokoja ti treĉba (T 49)

ili bez kontakta:

I uz dažd se ġermljava orila?

Da znaš dakle: kada kiša ide (T 3)

Vjerojatno ne treba isticati kako su dubrovaĉke provenijencije ove Demetrove rijeĉi: *ljuven* (Mā carica *preljuvena* LJD 5), *požduda* ‚želja‘ (Izpunit ću tvū *poždudu* LJD 7), *razbluda* (Kolokrat nas srĉd *razbludah*, . . . / San presladki unio je LJD 10), *pedepsati* (Nego ako *pedepsaš* onoga KO 106), *žduti* (Smart Stankovu još i onda *žudi* KO 132), *kroz* ‚zbog‘ (Tim sluĉajem Kresimir umro je, / A ne, brate, *kroz* oruđe tvoje KO 134), *gospar* (S bozim ostó, dobri moj *gosparu* T 66), *dĉrvo* (kao zamjena za dubr. *drijevo* ‚lađa‘: Ravnitelja poznaš toga *dĉrva* T 66), *jestojska* (Ala mastnih *jestojskah* za ribe T 195) i dr. S tim su leksemima preuzeti takoĉer oni što su ih pjesnici Dubrovĉani naslijedili iz starije ĉakavske poezije, a takvi su: *zrĉt* (Sad ti mogu mirno *zrĉt* zĉnice T 58), *hitrost* ‚lukavština‘ (Ta ti *hitrost* za rukom nepodĉe T 86), *prikor* (I *prikor* su tvojoj slavi LJD 4, Nek ih mori sĉrĉba, *prikor*, zavist T 92), itd.

Taj leksiĉki sloj upotrebljavao je Demeter želeći pojaĉati izraĉajnost. Evo kako se to oĉituje u stihovima:

*Nije dvojbe, ona ljubi tebe, —
Nu što rekoĉ? — ljubi? — mnogo više —
Ona ĉezne za tobom i vene! (KO 136)*

Ne zadovoljavajući se snagom jedne rijeĉi (glagola *ljubiti*), on joj nastoji pronaći ekspresivnije zamjene, pa misli da su to glagoli *ĉeznuti* i *venuti*, ali povezani. Takve ih pak nalazimo u slavnoj *Jeđupci*:

*Vene, ĉezne, gasne, blidi,
sahne, gine, kopni, taje . . .⁷⁹*

Pažljivim se promatranjem uvjeravamo da treba bitno izmijeniti ustaljeno mišljenje o Demetrovu odnosu prema jeziku starije hrvatske knjiŹevnosti. Taj odnos nipošto nije definiran u *Mislima o ilirskom knjiŹevnom jeziku*, koje hvale one jeziĉnostilske osobine dubrovaĉkih pjesnika što ih ni sām Demeter ni ostali ilirci nisu uveli u svoju praksu. Pogotovu se nije mogla ostvariti Demetrova olako izreĉena preporuka da pjesnici ilirizma u svojem stvaranju primijene bez ikakvih izmjena jezik Ivana Gundulića i njegovih suvremenika.

Iako ne mogavši postati uzorom koji će se nekritiĉki kopirati, jezik našega pjesništva izmeĉdu renesanse i baroka zauzeo je najistaknutije mjesto meĉdu sastavnicama kojima su ilirci dopunjivali jeziĉnu osnovicu svojih knjiŹevnih (pogotovu pjesniĉkih) djela. Toj istini pridonosi i Dimitrija Demeter, ali ne općenitim izjavama bez osobita odjeka, nego primjenjujući od starijih hrvatskih pjesnika naslijeĉene jeziĉnostilske postupke koji mu stihove ĉine skladnijima. Tako postupajući, Demeter je najbolje potvrđivao nazor o ulozu koju vlastita pjesniĉka baština ima za ilirizam. A to je — prema rijeĉima Ljudevita Gaja — »da se iz prisposodabljanja ovakovih verlih dĉlah razvidi naĉin, kako bi se naš knjiŹevni jezik po novom vkusu . . . u žilavoj krĉposti staroga izrĉĉja bolje i verstnie razviti mogal«.⁸⁰

BILJEŠKE

¹ Kojem se pridruŹivao u ondašnjoj nastavi takoĉer osobito vaŹni latinski jezik.

² Usp. Antun Barac, *Hrvatska knjiŹevnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*, knj. I: KnjiŹevnost ilirizma, JAZU, Zagreb 1954, str. 245; Milorad Źivanĉević — Ivo Frangeš, *Ilirizam — realizam, Povijest hrvatske knjiŹevnosti*, knj. 4, Liber — Mladost, Zagreb 1975, str. 102.

³ Kao što ga zove Janko Drašković u knjiŹici *Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter* (1838); usp. Barac, *n. đj.*, str. 245.

⁴ Nepotpisani ĉlanak *Puškin*, »Danica ilirska«, teĉaj III (1837), br. 22, str. 85—88. U tome se tekstu već nalaze ovi štokavizmi: zamjenica što (str. 86); završno -o (*podigao*, *raztergao* 88); suglasnik đ (*dogadjaje* 86); imperfekt

(*hotiaše* 86); pluskvamperfekt (*obljubio bio* 87) i dr. Stari oblici u tome tekstu (npr. gen. mn. na -*ah*: jedan svezak *novelah* 87, lok. mn.: u slobodnih *deržavah* 85, med svimi sada živućimi *pěsnici* 87) bili su prema zahtjevima jezičnonormativnoga djela što je izišlo u »Danici«, a to je: *Osnova slovnice slavjanske naręčja ilirskoga uređjena Věkoslavom Babukićem*, »Danica«, tečaj II (1836), br. 10—15, str. 37—60. Pravim bismo kajkavizmima u Demetrovu članku mogli smatrati poneku glasovnu natruhu (*obdelavanje* 87, *zatočiće* 86, *černi* 87 [pored: *cernca* 87]) i nešto leksika: *věndar* 85, *predi* 86, *kakti* 86, *stopram* 86, *najmre* 87, *norie* 87. (Napomena: za palatalne suglasnike *ć, đ, lj, nj* upotrebljava se u »Danici« god. 1836. i 1837. kombinacija u kojoj dolazi slovo *j* s crticom mjesto točke; iz tehničkih razloga taj znak zamjenjujemo običnim *j*.)

⁵ Barac, *n. dj.*, str. 107—108.

⁶ *Misli o ilirskom književnom jeziku*, od dra. Demetra, »Danica«, tečaj IX (1843), br. 1—3, str. 1—2, 5—8, 9—11. — Budući da nas ovdje prvenstveno zanimaju tekstovi Demetrovih djela kako su se javljali za ilirizma, ne služimo se kasnijim njihovim izdanjima u kojima su priređivači — težeći za kritičnošću — često bitno prekrajali prvotne Demetrove rečenice. Od njegovih dramskih djela iskoristili smo dvije preradbe (*Ljubav i dužnost* [LJD]), *Krvna osveta* [KO]) i tragediju *Teutu* [T], i to prema izdanjima: *Dramatička pokušnja I* (Zagreb 1838) i II (Beč 1844).

⁷ Kao što misli Barac, *n. dj.*, str. 107.

⁸ Teško je reći što je to Demeter čitao. Zacijelo mu je u lektiri bilo djelo F. M. Appendinija, čiji je životopis tiskan u »Danici« (tečaj III [1837], br. 48—50, str. 193—195, 199—200, 203—204) te mu se spominje djelo »pod naslovom: 'Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei' (Dogodno-rasudne vesti o davnosti, dogodovštini i slovstvu Dubrovačkom), i jest dostojno preporuke ne toliko radi pametna izbora događaja, koliko radi raznoga suda, koga je o dilih dubrovačkih knjižnikah izrekao« (str. 195).

⁹ Demeter, *Dramatička pokušnja I*, str. V.

¹⁰ Riječ je o Antunu Gledeviću.

¹¹ Demeter, *Dramatička pokušnja I*, str. V.

¹² Tj. simetrični osmerac.

¹³ Tj. epski deseterac.

¹⁴ Demeter, *Dramatička pokušnja I*, str. VII—VIII. — Izraz *redak* znači mu 'stih'.

¹⁵ Barac, *n. dj.*, str. 107: »Protiv Vraza, koji je udario na elizije, Demeter je upozorio na to, kako dubrovački pjesnici nikada ne upotrebljavaju skraćene oblike zamjenične i pridjevne...«; spac. J. V.

¹⁶ Barac, *n. dj.* str. 238.

¹⁷ Stanko Vraz, *O Dubrovčanima* (= Dodatak uredništva), »Kolo«, knj. IV, Zagreb 1847, str. 80—85.

¹⁸ Demeter, *Misli...*, *n. dj.*, str. 10.

¹⁹ Demeter, *Misli...*, *n. dj.*, str. 10.

²⁰ Demeter, *Misli...*, *n. dj.*, str. 10.

²¹ Demeter, *Misli...*, *n. dj.*, str. 11.

²² Babukić, *n. dj.*, passim.

²³ Babukić, *n. dj.*, str. 48.

²⁴ Babukić, *n. dj.*, str. 40.

²⁵ Time je zadovoljio Babukiću (*n. dj.*, str. 38). Demetrova ovisnost o tom gramatičaru očitovat će se u metričkom tretmanu ijekavskoga refleksa kratkog jata. Babukićeva je formulacija: »Pisme é potrebuje se za one slovke, koje se u nękih stranah Ilirie kakti *je*, u nękih kakti *ie*, u nękih kakti *e*, a u nękih kakti *i* izgovaraju, n. p. *vjera*, *viera*, *vera*, *vira*, piši *vęra*.« Moglo se, dakle, shvatiti npr. da se kratko jat u nekih ijekavaca izgovara jednoslono (*je*), a u drugih dvoslono (*ie*). To će Demeter iskoristiti u *Teuti* (*Dramatička pokušnja II*), npr. u stihovima-desetercima: »U kolęvci na *miesto* sinka« (str. 6), »Na tom spolu, *viere* mi, naći« (15), itd.

²⁶ Babukić, *n. dj.*, str. 47.

²⁷ Babukić, *n. dj.*, str. 44, 48, 53—55; jedino je još u instr. mn. pridjeva dopuštala dubletu, ali s obzirom na početni dio nastavka: *-imi* || *-ęmi* (str. 48).

²⁸ Odlomak iz *Ljubavi i dužnosti*, »Danica«, tečaj IV (1838), br. 38, str. 149—150.

²⁹ »Danica«, tečaj IV (1838), br. 15, str. 59.

³⁰ Želimo li saznati na koje se i čije tekstove ta zamjerka odnosi, doći ćemo do začudnog zaključka: na pjesme inače minornim smatranog Jurja Tordinca, npr.: *Pozdrav Danici* (»Danica«, tečaj IV [1838], br. 2), *Moja domovina* (br. 7), *Zvęzdica* (br. 14), itd. Po toj osobini (i drugima) Tordinac se pokazuje glavnim prenositeljem dubrovačkih (odnosno općenito: južnohrvatskih) jezičnostilskih osobina u rano (IV) godište »Danice«, tj. u ranu fazu ilirizma, pa bi i Tordinćevo značenje u vezi s tim zaslužio temeljitu revolorizaciju.

³¹ Demeter, *Misli...*, *n. dj.*, str. 11. — To nam omogućuje da npr. bolje razumijemo pojavu kajkavizama u njegovim proznim sastavcima, npr. u članku o Puškinu (usp. bilj. 2).

³² Riječ je o instrumentalu mn. im. m. r.; nap. J. V.

³³ Demeter, *Misli...*, *n. dj.*, str. 11.

³⁴ Usp. Babukić, *n. dj.*, str. 44.

³⁵ Demeter, *Dramatička pokušnja II*, str. 72.

³⁶ Demeter, *Misli...*, *n. dj.*, str. 10.

³⁷ *Ilirski teatar u Sisku*, »Danica«, tečaj IV (1840), br. 48, str. 292 (= 192).

³⁸ Demeter, *Misli...*, *n. dj.*, str. 10.

³⁹ Članak *Puškin* iz god. 1837; usp. bilj. 2.

⁴⁰ Članak *Gundulić* u »Danici«, tečaj IV (1838), br. 50, str. 197—198 (gdje piše: *sverhom*, *cerpi*, *kerv* i sl., a samo izuzetno: *neumarla*).

⁴¹ Na to ga je nukao već spomenuti *Odgovor* uredništva »Danice«; v. ovdje: kraj odjeljka 2.

⁴² Na primjer: ikavizam i značenje riječi *vik* 'nikada' LJD 3, sibilant u obliku *mnozim* 4, o u riječi *ljubovnika* 10, izricanje posvojnosti (genitivom lične zamj.) i tvorba imenice na *-ost* u vezi *nje lęposti* 9, itd.; ili pak u KO: vokalizacija u primjeru *sadružen* 132, refleks *j* (< *đ*) u *takojer* 134.

⁴³ Prema Gajevu članku *Pravopis* (»Danica«, tečaj I [1835], br. 10—12) i Babukićevoj *Osnovi...* (v. bilj. 2).

⁴⁴ Jednako se stanje potvrđuje početkom Demetrove pjesme *Kralj Matiaš* («Danica», tečaj V [1839], br. 3, str. 9): »U dubokoj tamnoj hridi / Uz tarpezu od kamena / Kralj Matiaš mirno *sidi*, / Uz njeg čaša izpražnjena; / A oko njeg družba *sědi* / Od junaka prehrabreni, Nu obrazi njim su *blědi*, / Blědi svima i ledeni«.

⁴⁵ Stanje u stihu: »Jasno sunce vratit *se hoće*« LJD 28 upućuje na to da je sinalefi kadikad žrtvovan izgovor inače stabilnoga *h*.

⁴⁶ Usp. npr. Milan Rešetar, *Jezik pjesama Račinina Zbornika*, Rad JAZU, knj. 255, Zagreb 1936, str. 181.

⁴⁷ S cezuroom poslije 4. sloga.

⁴⁸ Osim izuzetaka, npr.: »Kad ju nuka osvetit *se želja* / Varh Stankova jurve *priatelja*« KO 132.

⁴⁹ To su: *Car Lazar i carica Milica* (br. 45, str. 278—280) i *Kosovka đvojka* (br. 46, str. 282—283; za tu se pjesmu izrijekom navodi da je »iz sbirke Dra. Karadžića«).

⁵⁰ Npr. Kačićeva *Pjesma Radovana i Milovana* (br. 10, str. 38).

⁵¹ Na primjer: *Prijateljstvo hercegovo* Josipa Marića (br. 33, str. 229—231 [= 129—131]); O *posljednjoj Franjevoj polnoći* Antuna Mihanovića (br. 39, str. 253 [= 153]).

⁵² Na primjer: *Granici i Danici* Vjekoslava Babukića (br. 1, str. 1—2). — Osim epskog deseterca javlja se u časopisu (ali rjeđe) lirski (5+5), npr. u pjesmi *Kip domovine* Pavla Stoosa (tečaj I [1835], br. 3, str. 9—11).

⁵³ »Danica«, tečaj I (1835), br. 39.

⁵⁴ Babukić, *n. dj.*, str. 44.

⁵⁵ Grafijska oznaka: *dj*.

⁵⁶ Babukić, *n. dj.*, str. 38. — Babukić tvrdi: »Mi *Iliri*... imademo 29. glasov...« (str. 37), pa zatim navodi šest samoglasnika i dvadeset četiri suglasnika. Njegov je račun netočan po svoj prilici jer je kao poseban samoglasnik naveo jat (oznaka: *ě*).

⁵⁷ Kao izuzeci postoje i nesloženi oblici: Blažen *budi* čas, kad blagoslovih 135.

⁵⁸ U LJD i KO taj je dojam slabiji jer rješenje za vokalno *r* nema nadslovnog znaka (*ar*).

⁵⁹ Također u LJD: *sladku 7, otcem 29, otačbine 29*; u KO: *raztalit 131, odděli 136*, itd.

⁶⁰ Ta se drama (kao i spjev *Grobničko polje*) izdaje u današnje vrijeme prema verziji što ju je na temelju Demetrovih bilježaka priredio i god. 1891. tiskao Vladimir Mažuranić; usp. Dimitrija Demeter — Mirko Bogović, *Članci, Grobničko polje, Teuta — Članci, pjesme, Šilo za ognjilo, Matija Gubec*, PSHK 31, priredio: Jakša Ravlić, MH — Zora, Zagreb 1968, str. 209.

⁶¹ Morfem *-ima* predviđen je Babukićevom *Osnovom*... (*n. dj.*, str. 47) samo za dual.

⁶² Babukić, *n. dj.*, str. 44—45.

⁶³ Tu je *-ov-* infiksalni morfem za tvorbu duge množine, a nastavački morfem jest *-ah*.

⁶⁴ Tu je *-ov* nastavački morfem (kakav je uobičajen u kajkavskom narječju).

⁶⁵ Babukić, *n. dj.*, str. 44.

⁶⁶ Oblik *budu* zapravo je modifikacija kajkavskoga *buju*.

⁶⁷ Koji u nepromjenljivim riječima dolazi nakon sloga s kratkim naglaskom (pa nastaje: *sim, tam, neg, gor* itd.).

⁶⁸ Pojedini jezični elementi tog porijekla čak su našli mjesto u normi (Babukić, *Osnova*...).

⁶⁹ Usp. Barac, *n. dj.*, str. 106—108.

⁷⁰ U cijelom stihu to je jedina riječ s početnim vokalom.

⁷¹ Usp. André Vaillant, *La langue de Dominko Zlatarić, poète ragusain de la fin du XVIe siècle*, I, Phonétique, Paris 1928, str. 147.

⁷² Usp. Hanibal Lucić — Petar Hektorović, *Skladanja izvarsnih pisan razlicih — Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari ine*, PSHK 7, priredio: Marin Franičević, MH — Zora, Zagreb 1968, str. 81, stih 501—502.

⁷³ Ivan Gundulić, I, *Suze sina razmetnoga, Dubravka, Ferdinandu Drogomu od Toskane*, PSHK 12, priredio: Jakša Ravlić, drugo izdanje, MH — Zora, Zagreb 1964, str. 149.

⁷⁴ Vaillant, *n. dj.*, II. Morphologie, Paris 1931, str. 140—142.

⁷⁵ Babukić, *n. dj.*, str. 48: zdravih (ěh), zdravim (ěm).

⁷⁶ Veza s + sibilant održala se pismenom tradicijom nakon gubljenja slabih poluglasa (prvobitno npr.: *съ златомъ*).

⁷⁷ Usp. Vaillant, *n. dj.*, I, str. 236—237.

⁷⁸ Toliko često upotrebljavan u hrvatskih petrarkista; usp. Rešetar, *n. dj.*, str. 138.

⁷⁹ *Zbornik stihova XV. i XVI. stoljeća*, PSHK 5, priredio: Rafo Bogišić, MH — Zora, Zagreb 1968, str. 120.

⁸⁰ *Priměčanje*, »Danica«, tečaj II (1836), br. 3, str. 12.